

TEXTUL VECHI ROMÂNESC: DIMENSIUNI CIVILIZATOARE

Svetlana KOROLEVSKI

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0042-0289>

Rezumat. *Resuscitarea interesului pentru cartea veche românească rămâne un subiect deschis spre care, probabil, nu e niciodată suficient să ne canalizăm atenția, autor și text revendicând și generând, deopotrivă, alte și alte interpretări. Vechile scrieri laice sau bisericești (cronici, cărți populare, traduceri etc.) înglobează/ reliefează/ distilează timpuri și epoci, înălțări și căderi, tipare de comportament memorabile, care incită și astăzi, motivându-ne să revenim, să recapitulăm, în efortul continuu de regăsire/ edificare a propriei identități. A b e c e d a r și reazem sufletesc au însemnat scrierile aurorale pentru cohorte de cititori, de-a lungul secolelor, din ele inspirându-se, prin ele verificându-se, la ele revenind, din timp în timp, oamenii de litere și prețuitorii de istorie a neamului. Nucleu esențializat al devenirii și al edificării noastre culturale/ civilizatoare, cartea veche românească se cuvine readusă pe masa de citire (a tinerelor generații implicit), ca un exercițiu probant de memorie și demnitate.*

Cuvinte-cheie: *carte veche românească, recitare, identitate, dimensiuni civilizatoare, exercițiu de memorie și demnitate.*

The Old Romanian Text: Civilizing Dimensions

Abstract. *The revival of interest in old Romanian books remains an open subject— one to which we can probably never devote enough attention, as both author and text continue to demand and generate ever new interpretations. The old secular or religious writings (chronicles, folk books, translations etc.) encapsulate, highlight, and distill eras and epochs, rises and falls, memorable behavioral patterns that still captivate us today, motivating us to return to them, to revisit them, in the ongoing effort of rediscovering and shaping our identity. For generations of readers across centuries, these early writings have represented both an alphabet and a spiritual anchor, sources of inspiration, touchstones for verification, and recurring points of reference for scholars and those who value the history of the nation. As an essential core of our cultural and civilizational becoming, the old Romanian book must be brought once again to the reading table (especially for younger generations), as a meaningful exercise in memory and dignity.*

Keywords: *old Romanian book, rereading, identity, civilizing dimensions, exercise in memory and dignity.*

Despre polenul sufletesc al cărților cu adevărat mari. *A civiliza*, spune Dicționarul limbii române, înseamnă, între altele, *a politici, a întocmi, a statornici*. Egal și cu *a umaniza*, a civiliza/ civilizare îndreaptă, nemijlocit, spre cizelare, șlefuire, modelare. Textele vechi (carte sau manuscris) înglobează definiri și cunoașteri, marcate de un anumit timp al trăirii; ele reliefează/ distilează timpuri și epoci, înălțări și căderi, experiențe umane, care incită și astăzi, motivându-ne să revenim, să recapitulăm, în efortul continuu de regăsire/ edificare a propriei identități. Carte/ cărți de învățatură. Așa le-au gândit cei ce le-au întocmit, așa le-au lăsat drept moștenire. Omul *pofteste*, zice Miron Costin, adică dorește să cunoască, *scrisoarea* (= scriere, istorie, narație) definind-o ca „iscusită oglindă [a] minții omenști, dintru care, dacă va nevoi omul, cele trecute cu multe vremi le va putea ști și oblici. Și nu numai lucrurile lumii, stăturile și începăturile țărilor lumii, ce și singură lumea, ceriul și pământul...” (Costin, 1958, p. 242). Cronici, cărți populare (au circulat intens în toate provinciile românești), traduceri (să amintim *Ceasornicul domnilor*, exemplara tălmăcire-prelucrare a lui Nicolae Costin după cartea lui Antonio de Guevara *Relox Principes o Marco Aurelio/ Orologiul principilor sau Marc Aureliu*, și ea o carte de înțelepciune, dintre cele gustate de lumea românească la sfârșitul secolului al XVII-lea și în primele decenii ale secolului al XVIII-lea), cu abundența lor de informații, meditații, parimii și parabole, îndemneau spre un univers civilizator, de cunoaștere, de asumare a unei atitudini și a unui comportament (conduite), de asimilare și promovare a unor modele demne de reținut. *Abecedar* și *reazem sufletesc* au însemnat aceste scrieri aurorale pentru cohorte de cititori, de-a lungul secolelor, din ele inspirându-se, prin ele verificându-se, la ele revenind, din timp în timp, oamenii de litere și prețuitorii de istorie (istoria neamului, mai întâi); de la Kogălniceanu, Eminescu, Hasdeu și până la literații din Basarabia anilor ‘60-’80: Ion Druță, Nicolae Dabija, Pavel Boțu, Ion Vatamanu sau Vladimir Beșleagă (dacă e să cuprindem doar câteva nume din secularul șir). Fresce nu doar ale evenimentului/ întâmplării/ hazardului fiind, ci și ale unei umanități pline de sensibilitate, paginile de altădată renasc, prin sintagme și scări de valori sau diferențieri, care, la fiecă nouă lectură, sunt văzute/ percepute altfel. Rostul, semnificația, neliniștea acelor lumi de demult, animate de un ideal etic și/ sau politic vor fi regândite, de fiecă generație de cititori, în întreaga lor complexitate, ele constituind o importantă sursă de cunoaștere a unui anumit spațiu, cu particularizările fixate de istorie, și a unei mentalități

care, alături de imaginea de sine, rezumă și imaginea celuilalt; or, cărțile cronicarilor, „cel mai viguros și mai bine reprezentat (valoric și cantitativ) «gen» al literaturii române vechi” (Mazilu, 1999, p. 13), ne spun nu numai „lucrurile și cursul țării”, dar ne oferă și o privire asupra altor seminții, cu alte experiențe și grile de valori, căci, e convins cel ce deapănă istorisirea: „Și acéia să să știe că această țară fiindú mai mică, nice un lucru sângură den sine, fără adunare și amestec cu alte țări, n-au făcut (Costin, 1958, p. 130). Perfect valabil și astăzi, și de luat aminte! Cărți care ne ajută să vedem cum au fixat/ imaginat cei din vechime viața, cu toate palierele ei (viața terestră, dar și viața de după viață, când sufletul se desprinde de trup); discursul, teologic sau literar (care vine în continuarea primului), formulând/ construind/ colorând portretul unui anumit timp și al unei societăți pe care o reprezintă. Purtând amprenta autorilor care le-au gândit, aceste texte răzbat în timp, prefigurând deschiderea către civilitate.

Cronicarul, depozitar al istoriei și memoriei neamului. Impresionant prin lumea de simțiri pe care le cumulează, civilizator și modelator, universul cărții vechi și-a probat durabilitatea în timp, text și autor fascinând deopotrivă.

Un exemplu ar fi luminatul Costin, a cărui trăire sufletească, ai cărui pași în creație, a cărui scriitură a fost adânc împlântată în ceea ce numim destinul țării. Scriitorul și demnitarul (a ocupat funcții importante; „a fost și logofăt”, ne spune în cronică sa Ion Neculce), a cărui trăire sufletească se pliază pe angoasa unei întregi epoci, când „oamenii toți îmblă în tot ceas cu dzilele a mână”, când „omul îmbla ca fără sine”, parcurge o stare de mare mâhnicie și voie rea”; o melancolie, s-a spus, potențată implicit de trăirea imaginată a suferinței. Vremile cumplite, „nedirepte foarte”, ne apar în față, încă din primele pagini ale cronicii sale; o teroare a spaimei și incertitudinii domnind peste mic și mare, peste împărății și neamuri aruncate de-a valma în creuzetul vâltorilor. Peste toate, însă, răzbate finalmente, reliefându-se pregnant, statura morală a omului Costin și lecția de demnitate pe care ne-o oferă opera sa (*Letopisețul de la Aaron-vodă încoace...*, tratatul monografic *De neamul moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor* etc.); urmându-și predecesorii („Laud osârđiia răposatului Uréchie vornicul, carile au făcut de dragostea țarâi letopisețul său...”, Costin, 1958, p. 242) și lăsând urmașilor să ducă mai departe firul istorisirii. „Cumplitele vremi”, realitatea dramatică, „de nu stăm de scrisori, ce de griji și suspinuri”, nu i-au periclitat cutezătorul gând de „a scoate lumii la vedere felul neamului, izvorul și seminția” (Costin, 1958, p. 241). Fundamental importantă pentru Miron Costin, ca și pentru Dimitrie Cantemir mai târziu (vezi *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*: „toate neamurile și a niamurilor late împărății câte astăzi Evropa în sinul său încăldzește și ține, cu niamul romano-moldo-vlahilor

alăturându-să, nu pot să nu-și cunoască ale sale începuturi...”, Cantemir, 1999, p. 9), sau pentru Stolnicul Constantin Cantacuzino (care ne spune în a sa *Istorie a Țării Rumânești*: „rumânii înțeleg nu numai ceștea de aici, ce și den Ardeal, carii și mai neaoși sânt, și moldovenii, și toți câți și într-altă parte să află și au această limbă...tot unii sânt... tot romani îi ținem, că toți dintr-o fântână au izvorât și cură”, Cantacuzino, 1991, p. 99), apare conservarea/ perpetuarea moștenirii străbune, apărarea valorilor civilizației tradiționale, cu accent pe „lucruri de casă”, rezistența întemeindu-se pe conceptul de țară/ neam. Menirea (îndatorirea) cărturarului, dar și a omului cetății, derivă limpede din scrierile și faptele sale, reverberând în timp. Ne-o confirmă Neculce, prin relatarea devenită antologică, care ne repunctează adevărata măsură a patriotului Costin: „Trimis-au viziriul la Petriceicu-vodă când era împărăție la Nistru, să aleagă un boiaru care-i mai dé trebă să-lu trimată la cortu lui, că-i trebuiașté. Ales-au Petriceicu-vodă din toți boiarii țării mai di triiabă la vorovi pe Miron Costin, caré au fost mai pe urmă și logofăt mare. Și mărgând Miron la cortul viziriului, pusu-l-au viziriul de au șădzut înaintea lui. Și i-au dzis vizirul să-i spuie dreptu: pare-le lor bine c-au luat împărăție Camenița au ba? Iar Miron au răspunsu că să teme a spune drept. Vizirul s-au zâmbit a râde și i-au dzis să grăiască, să nu să tiimă. Atunce Miron au dzis că «sintem noi moldovenii bucuroși să să lățască în toate părțili cât de mult, iar peste țara noastră nu ne pare bine să să lățască». Atunce viziriul iară au răs și i-au dzis: «Drept ai grăit»...” (Neculce, 1982, p. 221).

Scriitorul Vladimir Beșleagă a fost adânc marcat de parcursul existențial al acestui mare înaintaș, de sfârșitu-i tragic și neașteptat, opera și dramatica sa trecere prin viața terestră ocupându-i gândurile și determinându-l să pornească la elaborarea unei pânze istorice avându-l protagonist. Un dialog prilejuit de apariția romanului istoric *Sânge pe zăpadă* (ajuns mai târziu panoramica trilogie *Cumplite vremi*) fixează sclipirile-cheie care roiau în laboratorul prozatorului basarabean: ei bine, exact asupra acestui moment pe muchie, determinant pentru soarta vechii Moldove (relatat savuros de Neculce) stăruie și prozatorul nostru, Beșleagă punctând în acel schimb de idei cu Mihai Cimpoi și o paralelă între epoca costiniană și vremurile tensionate pe care le parcurgea Basarabia (și noi toți) în acei ani, ca și pe întreaga durată postbelică de altfel (*Confidențe, Literatură și artă*, nr. 37, 11 sept. 1985, pp. 4-5). O Basarabie care încerca să supraviețuiască intelectual, spiritual, de aici și apelul repetat la o moștenire care venea de departe, de la moși-strămoși și care nicidecum nu putea fi neglijată. „Am consultat vrafuri de cărți, am cercetat documente, am **răsrecitit** [s.n.] nemuritoarele noastre cronici. Am adunat note... Sfârșit de veac XVII... Sfârșit de secol XX... Ce nevăzute punți și linii de tensiune străbat sutele de ani și ne magnetizează privirea? Au ne cunoaștem îndestul trecutul? Au nu cumva ne lăsăm copleșiți de potopul trebilor

și grijilor zilei, ne lenevim, ne rușinăm să ni-l apropiem?.. Ce e un om fără cunoașterea celor ce au fost? Ce e un om fără conștiința istoriei?” – se întreba și ne întreba Vladimir Beșleagă în 1985 (Beșleagă, 1985, p. 3); gânduri/ frământări care îl copleșeau, îl dominau, în „lunga și anevoioasa cale a cunoașterii de sine”, de a căror valabilitate era convins; le aflăm reluate și în *Cuvântul de deschidere* al trilogiei *Cumplite vremi* (Cartier, 2017), ca un deziderat tutelar lăsat celor ce vin după noi, întru *limpeziri, cristalizări, valorificări*.

De ce revenim la textele vechi?! Valorile lumii/ literaturii române vechi (cu ale sale fascinante, surprinzătoare înlănțuiri de cuvinte, care, e adevărat, cer o anumită migală în a le pătrunde, dar odată cuprinse cu înțelegerea, ești răsplătit!) participă la construcția intelectuală a omului de astăzi. Resuscitarea interesului pentru cartea veche rămâne un subiect deschis spre care, probabil, nu e niciodată suficient să ne canalizăm atenția, autor și text revendicând și generând, deopotrivă, alte și alte interpretări. Construcțiile spirituale ale epocilor premoderne vor fi reinterpretate de o manieră în care să prevaleze argumentul, explicația. Eșafodajul studiilor care iau în discuție, nemijlocit sau tangențial, aceste vechi și mereu noi câmpuri de lectură este remarcabil; și e de așteptat ca cercetările să aibă prelungire, prin noi apropieri de o temă esențială, niciodată epuizată.

Un titlu semnat cu ceva timp în urmă (în *Convorbiri literare*, cred), aparținând regretatei universitare ieșene Elvira Sorohan, o excelentă cunoscătoare și prețuitoare a cuvântului vechi, zice: *Ce ne mai spune astăzi cronicarul?* (Dar ieri? Dar mâine?, ne întrebăm, involuntar, și noi). E mesajul lapidar, nealterat, cu bătaie lungă, al multor generații de studioși, care vine în prelungirea eternelor interogații, îndelung frământate și în aceste părți de lume, de la Neagoe Basarab încoace (Ce este omul? Care e rostul lui pe acest pământ?), asupra căroră revenim continuu.

Cartea veche intră (reintră) în viața culturală a Basarabiei în perioada imediat postbelică; foarte firav, la început, prin unele articole consacrate cronicarilor, creșterea școlară, mai târziu antologii, culegeri omagiale și ediții de opere, ca parte a procesului de reabilitare și propulsare a moștenirii spirituale a trecutului. Aceste apariții editoriale, cu toate lacunele inerente perioadei în care au apărut (dar în tiraje de masă!), au avut un rol semnificativ în modelarea noastră spirituală. Un parcurs dureros, marcat de dogmatism, restricții, presiuni, „când toate domeniile de artă (literatură, cinematografie etc.) erau cenzurate brutal de organele de partid, iar autorii lor, oamenii de creație, erau sancționați cu asprime, deși în condițiile regimului totalitar (sovietic) arta, viața spirituală erau, probabil, unicul domeniu în care conștiința națională se mai putea manifesta și mai putea opune rezistență” (Bahnar, 2018, p. 57). Oamenii cuvântului (literați, lingviști, istorici,

dascăli de școală) își conjugă eforturile, stimulați și de impulsul dat de lucrările Congresului al III-lea al Uniunii Scriitorilor din RSS Moldovenească (întrunit pe 14-15 octombrie 1965), când problema revalorizării moștenirii literare își anunța stringența. În preajma congresului, revistele *Nistru* și *Cultura* au inițiat o anchetă, adresând literaților din republică câteva întrebări privind viața literară (proză, poezie, critică literară), inclusiv aspectele care îi frământă și cum ar vedea aceștea rezolvarea lor. Poetul, eseistul Ion Vatamanu observa atunci: „Problema care nu rabdă e revalorificarea, reabilitarea trecutului literar”, concentrarea „pe soarta memorialelor istorice, culturale, arhitecturale”, considerând o impietate „irosirea în modul cel mai barbar a trecutului literar și cultural. Problemele de cultură trebuie inițiate de oamenii de cultură”, ținea să sublinieze scriitorul (*Cultura*, nr. 27, 02 oct. 1965). Reactivând pagini esențiale din moștenirea literară, cărțile apărute la editurile din Chișinău vor aduce un plus de lumină asupra unui segment definitoriu al culturii naționale. Inițial crestomații școlare (antologatori E. Russev, N. Corlăteanu, Gh. Bogaci, în 1948, 1961); urmează, între 1969 și 1974, ediții ale *Letopisețelor...* lui Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce – cărți care anunță o etapă importantă în promovarea operei cronicarilor moldoveni la Chișinău, acestea din urmă fiind realizate de istoricul Eugeniu Russev, autorul studiilor introductive; flancat de Pavel Dimitriev, istoric, și de Tatiana Celac, lingvistă, care au asigurat aparatul auxiliar al cărților: indici, glosar, note, realizate cu scrupulozitate. Amplele studii introductive prefigurau volumul ce avea să rezulte din însumarea acestor abordări: *Cronografia moldovenească din veacurile XV-XVIII* (Știința, 1977), realizare documentată și meticuloasă, cu o bibliografie aproape exhaustivă (la data elaborării), dar și încorsetată în armura strangulatoare a metodologiei dictate de sistem. Substratul informațional și civilizator al studiilor pe care le-a elaborat Eugeniu Russev (cu școală bucureșteană, fidel ucenic al lui C.C. Giurescu, pe care îl considera „venerabilul meu dascăl”, desprindem dintr-o scrisoare către Paul Mihail) (Mihail, 2001, p. 294) și catalogate drept „scrise într-o limbă literară impecabilă românească”(Mihail, 2001, p. 316), nu poate fi însă contestat, iar anumite fragmente, cu toată amprenta timpului în care au fost gândite și așternute pe hârtie, ar putea fi reeditate (Și mă gândesc, în primul rând, la acel mănunchi de articole adunate în culegerea de autor *Slova cronicărească – ecoul bătrânei Moldove*, apărută în 1974, adică acum jumătate de secol). O foarte utilă crestomație purtând titlul *Istoria limbii și a literaturii vechi moldovenești* (Lumina, 1966) era editată de doi universitari: Gheorghe Dodiță și Vitalie Marin. Compendiu care, deși fragmentat, a fost prețuit de studenții multor promoții, motivându-l pe prof. Dodiță să reia peste ani acest proiect și să scoată o altă ediție, reprezentativă – manualul-crestomație *Literatura română veche*. Vol. 1, 2000; Vol. 2, 2002, care, în cele peste 700 de pagini câte le numără, cuprinde și

o instructivă bibliografie selectivă. Volumul trei, rămas în proiect, ar fi încununat această substanțială contribuție, de real folos pentru studioși. Cartea apărea la editura USM, autorul îndemnându-și virtualii cititori să citească și să prețuiască „la justa valoare creațiile marilor «arhitecți» de limbă și literatură” (Dodiță, 2002, p. 4) din trecute secole. Efortul de recitare a trecutului românesc continuă prin alte ediții, onorate de editurile chișinăuiene („Cartea Moldovei”, „Hyperion”, „Litera”, „Știința”). Sunt retipărite scrieri, al căror diapazon, de la titlu la titlu, e tot mai larg și mai nuanțat. Un subiect aparte, în contextul valorificării cărții vechi în spațiul basarabean (dar care presupune, bineînțeles, un spațiu mai amplu de abordare), ar fi *universul cărții cantemiriene* – Cantemir, citit/ recitit la Chișinău; Cantemir, în edițiile și studiile cercetătorilor din Basarabia.

Contribuțiile privind reactivarea literaturii române vechi în Basarabia sunt prețioase, ele deschid cititorului o fereastră spre palierul premodern și modern al literaturii române, spre temeliile spiritului civilizator, spre opera marilor cronicari, a marilor clasici. După anii ‘90 efortul de apropiere de virtuțile lumii vechi se va aprofunda, criteriile științifice mai riguroase vor sta la baza noilor ediții și antologii, sincronizarea cu valorile culturale românești în Republica Moldova devenind totală.

Cartea veche românească se cuvine readusă pe masa de citire a tinerelor generații, ca un exercițiu definitoriu de memorie și sensibilitate. O carte de învățătură, zic predosloviile. Lăsate moștenire, drept pildă, drept luare aminte, „pentru a ne feri de primejdii”, pentru a surmonta neașteptările și cataclismele de neocolit într-o viață de om. Lăsate drept învățătură! Dar învățăm oare îndeajuns?!

Referințe bibliografice:

1. BAHNARU, Vasile și Gheorghe COJOCARU. *Congresul al III-lea al Uniunii Scriitorilor din RSS Moldovenească (14-15 octombrie 1965). Studiu și materiale*. Ediția a doua. Chișinău: Editura TEHNICA-IHFO, 2018. ISBN: 978-9975-63-4333-5.
2. BEȘLEAGĂ, Vladimir. *Sânge pe zăpadă*. Chișinău: Literatura artistică, 1985.
3. CANTACUZINO, Constantin. *Istoriia Țării Rumânești*. Ediție critică de Damaschin Mioc. Studiu introductiv de Damaschin Mioc și Eugen Stănescu. București: Editura Academiei Române, 1991. ISBN: 973-27-0108-4 ISBN: 973-27-0167-6.
4. CANTEMIR, Dimitrie. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. I. Ediție îngrijită, studiu introductiv, glosar și indici de Stela Toma. București: Minerva, 1999. ISBN: 973-21-0622-0.
5. COSTIN, Miron. *Opere*. Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P. Panaitescu. București: Editura de stat pentru literatură și artă, 1958.
6. DODIȚĂ, Gheorghe. *Literatura română veche. Manual-crestomație*. Vol. II, Chișinău: Centrul Editorial al USM, 2002. ISBN: 9975-70-141-8.

7. MAZILU, Dan Horia. *Noi despre ceilalți. Fals tratat de imagologie*. Iași: Polirom, 1999. ISBN: 973-683-194-9.

8. MIHAIL, Paul. *Jurnal (1940-1944) și corespondență. II. Corespondență*. Ediție îngrijită de Eugenia Mihail și Zamfira Mihail. București: Paideia, 2001. ISBN: 973-8064-77-5.

9. NECULCE, Ion. *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și o samă de cuvinte*. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel. București: Minerva, 1982.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului (cod 010301) „Perspective interdisciplinare asupra fenomenelor de confluență și de confruntare în domeniile lingvistic, literar și folcloric în spațiul basarabean ca limes civilizațional și frontieră geopolitică”, Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” al USM.